

Bárth János

SZÉKELY KÖZBIRTOKOSSÁGOK A 20. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN*

A közbirtokosságokról általában

A közös tulajdonú és közös használatú erdők, legelők használatának szervezésére létrehozott, leginkább *közbirtokosság* néven emlegetett gazdasági szervezeteknek többféle változata, formája létezett a Kárpát-medencében a 19–20. század fordulóján. A közbirtokossági formák sora a nemesi közbirtokosságoktól, a székely közbirtokosságokon, a jászkunsági közbirtokosságokon, a volt úrbéresek gazda- és zsellérgözségein keresztül, a közösen vásárolt erdők és legelők közbirtokosságáig terjedt.¹ Ez a sokféleség némiképp besugárzott a Székelyföldre is,² de kevés nyomot hagyott. A székely tájakon a legtöbb közbirtokosság az egykor kollektív nemességet élvező hajdani szabad székelyek, katonarendűek és provincialisták utódainak, a székely falvak és mezővárosok földet, beltelket birtokló gazdáinak gazdasági szervezeteként működött. Tanulmányomban elsősorban az efféle, „székely” jelzővel illelhető közbirtokosságokkal foglalkozom.

Az ún. székely közbirtokosságok lehettek egy-egy falu, vagy egy-egy falurész, *tizes* közbirtokosságai. A bejegyzett, hivatalosan működő 20. századi közbirtokosságok legtöbbször egy-egy helység gazdáinak közbirtokait kezelték, illetve egy-egy helység azon gazdáit fogták össze, akik jogosultak voltak a helység nevével jelölt közbirtokok használatára. Azokban a falvakban, ahol a 20. század első felében működtek még a *tizes*nek nevezett „falurész-autonómiák”, a tizeseknek külön közbirtokosságaik alakulhattak.

Ahol a „falusi közbirtokosság” mellett *tizes* közbirtokosságok is léteztek, például az alsíki Csíkszentgyörgyön és Csíkbánkfalván, a falusi közbirtokosságot „*nagy közbirtokosságnak*”, a tizesek kis birtokközösségeit *tizesközbirtokosságoknak* nevezték. Előbbi a falusi közbirtokokat, a falvak népének közerdeit, havasi erdős legelőit kezelte, utóbbiak pedig a tizestilalmasok, a tizeslegelők használatát szervezték.

Az alább bemutatandó közbirtokosságok elsősorban ún. *erdőbirtokosságok* voltak, bár legtöbbször legeltetési feladatokat is elláttak.

A közbirtokok, vagyis a közerdők és a közlegelők használatának alapját az *eszmei résztulajdonok* képezték. Valamely közbirtokosságnak, mint gazdasági szervezetnek, azok a gazdák lehettek a tagjai, akik a közbirtokosság által kezelt közbirtokok eszmei résztulajdonosai voltak. Az eszmei résztulajdon alapegysé-

* A téma kutatását az OTKA K78551. számú kutatási programja támogatta.

¹ PETERCSÁK Tivadar 2008. 19–30.

² Vö.: GARDA Dezső 2002. I. 371–375., ahol elvéve a „volt úrbéresok” közbirtokosságairól is olvashatunk

gét általában *jognak*, a székelyek *jógnak* nevezték. A *jógok* birtoklása nyújtott lehetőséget a közbirtokok hasznóvételére. A közbirtokosságok tagjai jogaik arányában kaptak közbirtokosságuktól pénzosztalékot, fát, és jogaik száma alapján határozták meg, hogy hány állatot hajthattak fűbérfizetési kötelezettség nélkül a csordába.

Mondhatjuk: a közbirtokosságot *közbirtokok*, *tagok* és *jógok* alkották. Alábbiakban a közbirtokosság létének ezt a három fontos tényezőjét tekintem át.

A birtokok

A székely közbirtokosságok erdeinek és erdős legelőinek nagysága a 20. század első felében fölöttébb változatos képet mutatott. Akadt példa 100–200 holdas kis közbirtokosságokra, de előfordultak 4000–5000–9000 holdas közbirtokosságok is. Nyilvánvaló, hogy jelentőségük, gazdasági súlyuk, falun belüli szerepük összefüggött az általuk kezelt közbirtokok nagyságával. Azoknak a kis falvaknak, amelyek például Udvarhelyszék nyugati felén, vagyis a Hargita és a Görgényi hegység havasaitól távol feküdtek, meg kellett elégedniük 100–200–300 holdas közerdővel. Ráadásul ez a közerdő néha a falutól nagyon távol, a belső határtól elszakítva, ún. második határként, szigetszerű folt gyanánt terült el valamelyik havasban, más helységek havasai között.³ Ezzel szemben a Hargita, a Görgényi hegység, a Csíki havasok, a Gyergyói havasok közelében fekvő nagy lélekszámú falvak közbirtokosságai legtöbbször több ezer holdas erdőt és erdős legelőt mondhattak magukénak a havasban.

Azok az erdők és erdős legelők, amelyeket a 20. század első felében a székely közbirtokosságok birtokoltak, korábban, a 17–18–19. században, legtöbbször a faluközösségek, vagy a 2–3 falut összefogó egyházközségek, a „megyék” kezelésében segítették a falvak népének életét.

Álljon itt néhány, példaként kiválasztott, Csík megyei közbirtokosság birtokterületének számadata 1948-ból!⁴

Gyergyóalfalu	8736 hektár
Gyergyóditró	5002 hektár
Csíkmadaras	4179 hektár
Csíkszentdomokos	7371 hektár
Csíkszentkirály	2325 hektár
Csíkszentimre	2539 hektár
Csíkszentmárton	2279 hektár
Csekefalva	5474 hektár
Csíkbánkfalva	3458 hektár
Csíkszentgyörgy	3643 hektár
Menaság	1113 hektár
Kászonaltíz	2601 hektár
Kászonfeltíz	2553 hektár
Csíkkozmás	1110 hektár

³ A „második határokra”: BÁRTH János 2001. 64.

⁴ KÁDÁR Zsombor 1994. 156-157.

Csíkszépvíz	3789 hektár
Csíkszentmihály	2739 hektár
Csíkszentmiklós	2691 hektár

A tizesközbirtokosságok, már ahol megalakultak és léteztek, a „nagy” közbirtokosságokénál jóval kisebb birtokokkal rendelkeztek. A 20. század elején, ha megszerveződött a tizesközbirtokosság, azt a birtokot, tizeserdőt, tizeslegelőt kezelte, amelyet a tizes évszázadokon át magáénak mondhatott. A tizesbirtok nagy részét *tilalmas* gyanánt óvta, őrizte a tizesek népe.

Csíkszentgyörgy tizeseinek közbirtokosságai (Háromtizes, Jenőfalva tizes és Körösmény tizes közbirtokosságai) egyenként körülbelül 400–400 kataszteri hold tizeserdőt birtokoltak. A tizestilalmasok nem a távoli havasokban, hanem a hosszan elnyúló belterület közelében helyezkedtek el. Szomszédságukban ott sorakoztak a Csíkszentgyörggyel összeépült, „közös megyét alkotó” Csíkbánkfalva öt tizesének valamivel kisebb kiterjedésű tizeserdei.⁵

A tagok

Némileg különbözött a *tag* fogalma, elismerése, megítélése, jogosultsága a „nagy” közbirtokosságokban és a tizesközbirtokosságokban. A különbséget különösen érzékelhették, számon tarthatták azok a gazdák, akik mind a két közbirtokosságban tagnak mondhatták magukat. (Sajnálatos, hogy a közbirtokossági tagság kérdéskörére, különösen a „nagy” közbirtokosságok vonatkozásában, az eddigi történeti kutatás nem fordított elegendő figyelmet.)

A „nagy” közbirtokosságnak azok a családfők lehettek tagjai, akik a közbirtokosság által kezelt közbirtokokban részaránytulajdonnal rendelkeztek. A tagság öröklődött, de a „jogok” vásárlásával is hozzá lehetett jutni.

A tagságot legtöbbször az eszmei erdőbirtokok és az eszmei legelőbirtokok holdakban kifejezett nagyságával, illetve az ennek alapján birtokolt *jogok* és szavazatok számával tartották számon. Az eszmei erdőbirtok és legelőbirtok nagyságát viszont az arányosításkor számba vett beltelek és mezei birtok nagysága határozta meg. Az arányosítás idején a beltelek területét 3-as szorzóval szorozták.⁶ Némely adatok azt sejtetik, hogy az eszmei közbirtok nagysága függött a kiszámításához alapul vett mezei birtok határbeli fekvésétől, minőségétől is.⁷ A tag részt vehetett a közbirtokosság közgyűlésein. Ott birtokolt *jogai*, szavazatai arányában szavazhatott. Meg lehetett választani a közbirtokossági tisztésekre.

A tizesközbirtokosságokban, miként szinte minden téren, így a tagok tekintében is, archaikusabb kép számított jellemzőnek, mivel ott több évszázados települési, társadalmi szerveződésekre, a nagy múltú tizesekre húzták rá a 20. század elején a „közbirtokosság” titulust. Következésképp, a „közbirtokossági”

⁵ BÁRTH János 2007. III. tábla.

⁶ Az arányosításról: GARDA Dezső 2002. I. 202–283, különösen: 204.

⁷ BÁRTH János 2006. 12.

működés korszakában is tovább éltek az évszázadok alatt formálódott „tizesbeli” működési módok, hagyományok.

A tizestagság és egyben a tizesközirtokossági tagság legfontosabb feltételeinek az alábbi tényezők tekinthetők:

1. Beltelek, mégpedig legalább 16 x 8 öl kiterjedésű „épületes bennvaló” birtoklása.
2. A tizesben lakás, *törzsökösség*.
3. Beköltözés (pl. vőség, vagyis leányra, asszonyra való *reászállás*) és beltelek vásárlás esetén az átlagosnál nagyobb *beüsmertetési díj* fizetése.

Senki, még a törzsökös tizestag gazda fiúörököse sem lehetett automatikusan a tizesbirtokosság tagja. Aki tag, *bébíró* akart lenni, vagyis szeretett volna *bébírni a tilalmasba*, annak, ha a feltételek adva voltak a taggá válásához, valamelyik tizesgyűlésen *bé kellett üsmertetni* magát. A *béüsmertetés* rítusának fontos eleme volt az egyénre szabott *béüsmertetési díj*, valamint az áldomás során elfogyasztott, *kupákban* mért pálinka árának megfizetése.⁸

A tizestag, a *tilalmasba bébíró* családfő részt vehetett a tizesbirtokosság közgyűlésein, és ott egy szavazattal nyilváníthatta ki véleményét. A tizesbeli *jóg* birtokosa egy tizestagnak, egy *tilalmasba bébíró*nak számított. Társadalmi helyzetétől, vagyona nagyságától függetlenül a tizes gyűlésein egy szavazattal szavazhatott. A tizestag a többi tizestaggal azonos mértékben részesedhetett a tizesvagyon hasznélvezetéből.

A jogok

A *jóg* a székely szóhasználatban „nagy” közirtokossági jogot és tizesközirtokossági jogot egyaránt jelentett. A *jóg* birtoklása a „nagy” közirtokosságok és a tizesközirtokosságok tekintetében nem jelentett azonos rendszerű jogosultsági állapotot. A *jóg* a „nagy” közirtokosságok esetében a közirtok használatbavételi mértékének egységét, a tizesek esetében eredendően tizestagságot, a tizes közirtokából való részesedés lehetőségét, alapját jelentette.

A „nagy” közirtokosságokban a tagok különböző számú *jógot* birtokoltak, és ezáltal különböző mértékben részesültek a közerdők és a közlegelők használatból. A 20. század első feléről szólva gyakran használnak efféle kifejezéseket a csíki székelyek: „*Öregapámnak 8 jóga vót*”. „*Nagyatámnak 12 jóga vót*.” stb.

A „nagy” közirtokosságok legtöbbször egy hold eszmei erdőbirtokra számítottak egy *jógot*. Az eszmei erdőbirtok nagysága viszont, a fentebb írtaknak megfelelően, a beltelek és a mezei birtok nagyságára vetíthető vissza. Következésképp, a 20. század elején a közirtokosságok megalakulása táján a több földet birtokló módosabb gazdáknak általában több *jóguk* volt, mint a kevésbé tehetőseknek és a szegénység határán vergődőknek. A földnélküli szegények: a napszamosok, az alkalmi munkákból élők, a favágók, a pásztorok stb. általában nem birtokoltak közirtokossági *jógokat*.

⁸ BÁRTH János 2007. 105–123.

A közbirtokossági tag a birtokában lévő *jógok* száma arányában részesedett a közbirtok hasznából. Faosztáskor annyi fát rakhatott szekereére, szánjára, amennyit *jógai* a helyi közösségi szabályozás szerint lehetővé tettek számára. Szent György nap (ápr. 24.) után, általában május elején, annyi állatot hajthatott ki fűbérfizetési kötelezettség nélkül a havasi csordába, ahány állatra a helyi szokás-jog alapján *jógai* feljogosították.

A közbirtokossági *jógokat* lehetett örökölni, adományozni, eladni, venni. Az öröklés, adományozás, adásvétel tényét az érdekeltek legtöbbször írásos nyilatkozatban rögzítették, amelyben kérték közbirtokosságuk vezetőségét, hogy a szóban forgó *jógok* tulajdonosváltozását a közbirtokossági tagok és *jógok* nyilvántartó lajstromában örökítse meg.

A „nagy” közbirtokosságok gyűlésein a tagok *jógaik* arányában szavaztak. Következésképp, a leadható szavazatok száma a gyűlésen „képviselt” *jógok* számával volt azonos. Mivel a szavazások során a *jógok* szerepe elvitathatatlanná vált, a közbirtokossági adminisztrációban a *jógokat* és a szavazatokat néha azonosították. Keletkeztek olyan közbirtokossági tagnévsorok, amelyekben a tagok neve utáni rovatban nem a „*jógok* száma”, hanem a „szavazatok száma” kifejezést írta a közbirtokossági jegyző.

A szavazások könnyebb lebonyolítása érdekében a közbirtokosságok gondosan igyekeztek számon tartani tagjaik jogbirtoklását. A változásokat naprakészen átvezették. A taglajstromok készítésekor a tagok *jógainak* számát mindig föltüntették. Ezért a *jógok* száma, a tagok száma mellett egy-egy közbirtokosság jellemzésének meghatározó tényezőjévé vált. Például 1930-ban Szentegyházasoláhfalu közbirtokossága 490 tagból állt, akik 7384 *jógot* képviseltek.⁹ 1936-ban Csíkbánkfalva közbirtokossága 342 családot (tagot) és 1537 *jógot* jelentett. 1930-ban Csíkszentgyörgy közbirtokossága 496 tagot és 2765 *jógot* foglalt magába.¹⁰ Csíkszentmárton közbirtokosságát 1915-ben 332 tag alkotta, akik 1450 *jóggal* rendelkeztek. 1912-ben Csátószeg közbirtokossága 199 tagot mondhatott magáénak, akik 800 *jógon* osztoztak.¹¹

A közbirtokossági közgyűlések jegyzőkönyveiben a „Jelen voltak” kezdetű névsorok is tartalmazták a gyűlésen megjelent tagok szavazatainak mennyiségét. A névsor után legtöbbször deklarálták: „Összesen 181 közbirtokos 930 szavazattal”, „Összesen 191 közbirtokos 946 szavazattal”.¹²

A tizesközbirtokosságokban, néhány újmódi kivételtől eltekintve, a *jógok* és a tagok száma azonos volt. Aki megfelelő méretű beltelket birtokolt a tizes területén, és *béüsmertetés* révén a tizesbirtokosság tagjává vált, az egyben *jógot* szerzett a tizeslalmas és más tizesbeli javak hasznóvételére.

⁹ KARDALUS János 1998. 49.

¹⁰ Csíkszentgyörgy és Csíkbánkfalva közbirtokosságának rendszeres iratai jórészt megsemmisültek, illetve nem állnak a kutatás rendelkezésére. A bánkfalvi iratok egy kis töredéke bekerült a csíkszeredai állami levéltárba. (Csíkszeredai Állami Levéltár. A továbbiakban: CSÁL. Bánkfalvi közbirtokosság jkv.) Néhány iratot a 2000-ben újjáalakult közbirtokosságok eredetiben vagy másolatban megszerezték és székházukban őriznek.

¹¹ Szemétből, tüzelésre szánt papíryanagból válogatott közbirtokossági irattöredékek a szerző tulajdonában.

¹² CSÁL. Bánkfalvi közbirtokosság jkv. 136. p. (1942), 132. p. (1935)

Két közbirtokosság kötelékében

Azokon a helyeken, ahol a 20. század közepét megérték a tizesek és a tizezközbirtokosságok, például Csíkszentgyörgyön és Csíkbánkfalván, az átlagos falusi székely gazda a 20. század első felében két közbirtokosságnak is tagja volt egyidőben: a „nagy” közbirtokosságnak és valamelyik tizezközbirtokosságnak. A két közbirtokosság kiegészítette egymást a falu lakóinak szolgálatában, a közbirtokok haszonvételében.

Azáltal, hogy a gazda tagja volt faluja „nagy” közbirtokosságának, a következő kedvező körülményeknek lehetett a részese:

1. „Heverő”, „lógó”, meddő marháit, lovait, *jógai* arányában, járathatta a közbirtokosság havasi, erdős legelőin.
2. Juhai a tizesenként szerveződő *eszténatársaságok*, juhtartó *cimboraságok* nyájai keretében a „nagy” közbirtokosság távoli havasi legelőin kaptak helyet.
3. *Jógai* arányában részesedett a nagy faeladások bevételeiből.
4. Faosztások alkalmával *jógai* arányában épületfához és tűzifához juthatott a havasi vágtereken.
5. Ha segítségre szorult (például, ha kútközössége kutat ásott, leégett a csűrje, ha fiatal házasként házat épített stb.) a „nagy” közbirtokossághoz fordulhatott támogatásért.

Azáltal, hogy a gazda tagja volt tizese közbirtokosságának, az alábbi kedvező körülményeknek lehetett a részese:

1. Más tizestagokkal egyenlő mértékben részesedett a közeli tizestilalmas osztott tűzifájából. (Ez a tűzifa a közelség miatt viszonylag könnyen szállítható volt, és ezáltal, szinte nélkülözhetetlennek számított a tizestag háztartásában.)
2. Nyári szántás idején igásállatait legeltethette a közeli tilalmas átmenetileg felszabadított, legeltetésre alkalmas tisztásain, *ciheres* területein.
3. Egy sertését, amíg szokásban volt, makkoltathatta a tizez tilalmasában.
4. Szarvasmarhái, sertései szaporítása céljából igénybe vehette a tizesbikát és a tizeskant.
5. Teheneit, sertéseit *páskomtaxa* fizetése nélkül járathatta a tizeze által szervezett hazajáró csordában, *seregben*, a nyomásos határ ugarnak hagyott részén.
6. Szükséghelyzetben kérhette tizeze közbirtokosságának segítségét.
7. Számíthatott arra, hogy halála után földi maradványait nem a falu köztemetőjében földelik el, hanem tizeze „előkelőbbnek” számító tizestemetőjében helyezik örök nyugalomra.

Aki két közbirtokosság tagja volt, két közbirtokosság haszonvételeiből részesült ugyan, de viselnie kellett a két közbirtokossági tagsággal együtt járó terheket is. A közbirtokosságok ugyanis rendszeresen szerveztek közmunkákat, ame-

lyeken minden tagnak részt kellett vennie. Aki nem tudta, vagy nem akarta teljesíteni a közmunka-kötelezettségét, kénytelen volt pénzbeli megváltást fizetni. Faosztások idején rendszerint számba vették, hogy a tagok teljesítették-e közmunka-kötelezettségüket. Aki tartozott munkával vagy annak megváltásával, nem részesült a kiosztott fából. Közbirtokosságoként változott, hogy mennyi közmunka terhelte a tagokat. Olvashatunk évi 2-3 nap közmunka-kötelezettségről, de 1915-ben Csekefalva közbirtokossága évi 10 nap közmunka elvégzését vagy megváltását várta el tagjaitól.

A „nagy” közbirtokosságok jellemző közmunkái voltak: a tavaszi legelőtisztítás, a havasi út- és hídjavítás, vágtertisztítás.

A közmunkák időpontját, a gyülekezés helyét, a szükséges munkaeszközök fajtáját legtöbbször dobszó kíséretében hangos utcai hirdetéssel hozta a közbirtokosság a falu népe tudomására. A hirdetések alkalmával a távolmaradás következményeire is történt utalás. A csíkszentmártoni közbirtokosság 1934., 1941. és 1944. évi dobolócéduláin a következő közmunkákra hívtak „minden háztól egy felnőttet”: „*legelő takarítani*”, „*csemete ültetni*”, „*vágtér takarítani*”, „*csemete mag ültetni*”. A Bodó Dávid vagy Tamás Imre kapujában gyülekező felnőtt közmunkások fel kellett, hogy szereljék magukat: „*fejszével vagy gereblyével*”, „*fejszével és vasvillával*”, „*fejszével és lapáttal*”, „*fejszével, csákánnyal, vederrel*”, „*gereblyével és kassal*”, „*gereblyével vagy villával*”, esetenként: „*négy napi élelemmel*”.¹³

A „nagy” közbirtokosságok mellett a tizesközbirtokosságok is elvárták és megszervezték a maguk közmunkáit. Évente visszatérő rendszeres tizesközmunkát jelentett: a bokorirtás a tizeslegelőkön és a tizeslalmas tisztásain, *pusztáin*; a patakárcok tisztítása, erősítése a belterületen és a tizesbirtokok tájékán; a belterületi közlekedő utak, utcák töltése, javítása; a tizesbirtokokra menő, illetve a tizesbirtokokon átvezető utak javítása. Tizesközmunkaként előfordult erdőaszalás; borvízforrások tisztítása, karbantartása; *vetéskertek*, *vetéskapuk*, *tanórakkapuk* készítése; hidak javítása; tizesstemető kerítésének javítása; tizestemplom, tizesiskola építése, javítása.¹⁴

A tizesközbirtokosságok is bizonyos járandóságok, kedvezmények megvonásával fenyegették azokat a tizestagokat, akik megpróbálták kivonni magukat a közmunkák végzése alól.

A közbirtokosság tisztségviselői, irányítása

A „nagy” közbirtokosság legalább évente kétszer, tavasszal és ősszel közgyűlést, *teljes birtokossági gyűlést* tartott. A közbirtokosság legfontosabb és legmagasabb rangú döntéshozó fórumát, a teljes birtokossági gyűlést rendkívüli esetekben is össze lehetett hívni. A teljes birtokossági gyűlésen minden *jóggal* rendelkező közös birtokos gazda, vagyis birtokossági tag részt vehetett és jogai arányában szavazhatott. A legtöbb helyen el is várta a közösség, hogy a birtoko-

¹³ Szemétből, tüzelésre szánt papíryanagyból válogatott közbirtokossági dobolócédulák a szerző tulajdonában.

¹⁴ BÁRTH János 2007. 284–292.

sok a közgyűlésen megjelenjenek, és ott kinyilvánítsák akaratukat. Mivel a jógok szavaztak, pontosan tudni kellett a gyűlésen képviselt jógok számát. Ezért a két háború közötti években a közbirtokossági jegyző a közgyűlésről írott jegyzőkönyv elején aprólékosan, név szerint felsorolta a megjelent tagokat. Nevük mellett feltüntette jogaik, szavazataik számát.

A közgyűlések közötti időszakokban egy 15–20–25 fős testület hozott döntéseket a közbirtokosságot érintő ügyekben. Ezt a testületet *birtokossági tanácsnak*, vagy *választmánynak* nevezték. A szűkebben értelmezett választmány tagjait a közgyűlés választotta, legtöbbször három évre. Némely faluban és némely időpontban a választmányt, illetve a választmány és az elnök, alelnök, jegyző együttesét nevezték birtokossági tanácsnak. A testület ügyvezető szerepet töltött be. A közbirtokosság mindennapi tevékenységével kapcsolatos döntéseket hozott, majd ellenőrizte a határozatok végrehajtását, a kitűzött feladatok teljesítését. A birtokossági tanács a közgyűlésnél jóval sűrűbben, a szükségletnek megfelelő időpontokban ülésezett. A tanácskozásain elhangzottakat a birtokossági jegyző legtöbbször a közbirtokosság jegyzőkönyvében rögzítette.

Bizonyos ügyek elintézésére, kivizsgálására, bizonyos feladatok megoldására a közgyűlés, illetve a birtokossági tanács gyakran választott és küldött ki néhány fős bizottságokat, leginkább a birtokossági tanács tagjai sorából.

Az elnököt, az alelnököt, az *erdőgazdát*, (esetleg az alelnöki teendőket is ellátó *erdőgazdát*), a jegyzőt és a pénztárost a közgyűlés választotta határozott időre. A közbirtokosság tényleges vezetőiként tiszteletdíjat, fizetést kaptak munkájukért.

Az elnök végrehajtotta a közgyűlés és a birtokossági tanács határozatait, képviselte a közbirtokosságot a hatóságok előtt. Folyamatosan kapcsolatban állt a tagsággal, meghallgatta a tagok panaszait, kéréseit. Intézkedett az aktuális ügyekben. Szükség esetén összehívta és vezette a közgyűlést, illetve a birtokossági tanács üléseit.

A jegyző vezette a jegyzőkönyveket. Levelezett a tagokkal, a hatóságokkal és az üzletfelekkel. Kezelte a közbirtokosság irattárát.

Az erdőgazda szervezte, irányította az erdővédelem, az erdőmegújítás, az erdőkitermelés, a faosztás, a faeladás munkálatait. Sokat járt terepre. Jól ismerte és óvta a közbirtokosság havasi erdőit és erdős legelőit.

A pénztáros kezelte a közbirtokosság kasszáját. Könyvelte a bevételeket és a kiadásokat. Költségvetést és számadásokat készített.¹⁵

A legtöbb „nagy” közbirtokosságnak voltak fizetett alkalmazottai. Közéjük tartoztak az állandó vagy alkalmi erdőőrök, mint például az *erdőpásztor*, *fenyőpásztor*, *vágtérpásztor*. Fizetést kapott a hivatalsegédi teendőket is ellátó utcai hirdető, a „dobos”. A közbirtokossági alkalmazottak egy része a gazdacsaládok hozzájárulása révén kapott bért. *Vékával*, *kupával*, *tarisznyával* mérték és szedték járandóságukat. Közéjük tartoztak a *határpásztorok* és a különböző csordák, nyájak pásztorai.

A „nagy” közbirtokosságok jegyzőkönyvei a 20. század első felében súlyos protokollumkönyveket tölthettek meg. Gazdálkodásuk, levelezésük, ügyviteli

¹⁵ BÁRTH János 2006. 8–9., GARDA Dezső 1998. 251–254., KARDALUS János 1998. 49–53.

„irattermelésük” irattárakat teremtett. 1949 után a közbirtokossági iratok egy kis töredéke állami levéltárakba került. Egy másik töredékét zsákban, kosárban, csűrben, padláson a volt közbirtokossági elnökök családjai őrizték. Az iratok többsége azonban az enyészet, a gondatlanság, a nemtörődömség és a politikai indíttatású tudatos pusztítás áldozata lett.

A tizesközbirtokosságok, a fórumaik, vezetőségük tekintetében, kicsiben ugyanúgy néztek ki, mint a „nagyok”. Fontos különbségnek tekinthető azonban, hogy esetükben a 20. század elején, a közbirtokossággá alakulás idején a régi tizesintézményekre, tizes-tisztségviselőkre „húzták rá” a közbirtokossági mázat. A nagymúltú *tizesgyűlésből közbirtokossági gyűlés* lett. A *tizesbíró*t vagy *főerdőbíró*t a hivataloskodó tizesjegyzőkönnyvek *elnök*nek titulálták.

A tizesek a közbirtokossággá alakulás előtt és után is vezettek jegyzőkönyveket. A tizes-írásbeliség dokumentumai jórészt elpusztultak vagy padlásokon, csűrökben lappanganak. E sorok írója, eddig kutatatlan új történeti forrás gyanánt, 2004 ősze és 2006 vége között 7770 oldal tizesdokumentumot, jobbra tizesjegyzőkönyvet tárt fel és másolt le Csíkszentgyörgyön.¹⁶

A közbirtokosságok tevékenysége, legfőbb feladatai

Erdőgondozás, erdőmegőrzés, erdőmegújítás

A 20. század első felében a közbirtokosságok az állami erdészeti hivatalokkal együttműködve igyekeztek megőrizni az elődöktől örökölt havasi erdőket. Erdőrontó, erdőpusztító akadt bőven, különösen a háborús, háborúvégi esztendőkből és az impériumváltások idején, amelyekből fölöttébb kijutott a Székelyföld népének 1914 és 1949 között. A „zavaros” években, a hatalmi vákuumok időszakában a szokásosnál is több fatolvaj pusztította az erdők faállományát. A közbirtokosságok régi rendszabályok újrafogalmazásával, a birtokosok *kapuszám* utáni, illetve *szërre* történő erdőőrzésével, máskor újabb erdőpásztorok munkába állításával védekeztek a fatolvajlás ellen. Évszázados gyakorlatot folytattak az erdők szélein előrehaladó irtásbővítő foglalók, akiket a közbirtokosságok tisztségviselői, *szërre* vagy fizetésért vigyázó erdőőrei rendszeresen lelepleztek és büntettek.

A 20. század első felében az erdészeti hatóságok már kötelezték a közbirtokosságokat arra, hogy időnként csemeteültetéssel, illetve csemete magok vetésével növeljék az erdők területét. A közbirtokosságok legtöbbször több napos közmunkák szervezésével teljesítették havasi csemeteültetési kötelezettségüket. Több közbirtokosság csemetekertet is fenntartott.

Erdővágás, faosztás, faértékesítés

A közbirtokosság vezetői évente kijelölték azt az erdőterületet, amelyet faosztás vagy faértékesítés céljából szerettek volna kivágni. A favágás szándékát, helyét, mértékét egyeztetették, jóváhagyatták az illetékes állami erdőhivatallal. A kivágandó erdő területét *vágtér*nek nevezték.

¹⁶ BÁRTH János 2007. 30–33., BÁRTH János 2008.

Ha a vágter fából a tagságnak akartak fát osztani, a birtokossági tanács pontosan meghatározta a részesedés feltételét, módját, időpontját, a végrehajtás menetét. Csak az kaphatott közbirtokossági fát, aki a közbirtokossággal szemben minden tartozását, fizetési hátralékát rendezte. A „nagy” közbirtokosságokban a tagok a birtokukban lévő jogok száma alapján részesedtek a fából. A tizesközbirtokosságok tagjai, mivel mindannyian egy joggal rendelkeztek, azonos mennyiségű fára számíthattak. A fakitermelés és a faosztás végrehajtásának első szakaszában az *erdőgazda*, illetve a *főerdőbíró* néhány bennfentes birtokossági taggal, több napi havasi terepmunkával, elvégezte a vágásra kijelölt terület fájának megjelölését, elosztását, számmal, névvel való ellátását. Az előkészítő csoport mindig több fát igyekezett megjelölni, mint amennyi kellett a tagok fajárandóságának fedezésére. A fennmaradó fákat a közbirtokosság vagy eladta, vagy felhasználta a különleges kérelmek teljesítésére, a rászorulókat támogatására. A munkálatok második szakaszában, a közbirtokossági tanács által kitűzött napon vagy napokon a birtokossági tagok felmentek a havasba, és kivágták, ágaitól megtisztították, megfelelő darabokra vágták, rakásokba rakták a számukra kijelölt fákat. A harmadik szakaszt a szekérrel, szánnal történő hazahordás jelentette. A birtokosok szállító járművei a kijelölt napokon közelíthették meg a vágteret, és nagy felügyelet mellett, meghatározott útvonalon közlekedhettek.

A közbirtokosság, annak érdekében, hogy bevételeit gyarapítsa, erdei élőfák és kiszáradt, ledőlt fák eladására árveréseket rendezett. A *feltartókról*, vagyis a legtöbbet ígérőkről és az általuk megvett fákról pontos jegyzék készült, hogy ezáltal elkerüljék a visszaéléseket.

A 20. század első felében a közbirtokosságok, időnként nagy tételben is adtak el fát, kivágandó erdőterületeket *fűrészeknek*, fafeldolgozó üzemeknek, fakereskedőknek. A nagy faeladások révén szerzett bevételeket adósságaik törlesztésére, nagyobb kiadásaik fedezésére fordították, ritkábban pedig kiosztották tagjaik között.

A legeltetés szervezése

Azokban a falvakban, ahol a 20. század első felében a tizesek már nem rendelkeztek birtokokkal és jelentős falurészi önállósággal, illetve ahol korábban a faluközösség szervezte az állatlegeltetés egészét, a közbirtokosság, mint a közös legelők kezelője, természetesen felvállalta a falubeli állatállomány legeltetésének szervezését.

Legtöbb falu határában az állatlegeltetés kétféle szintéren folyt: 1. Amíg a nyomásos gazdálkodás fennállt, a szántóhatár ugarnak hagyott részén, 2. A hegyek erdős és kevésbé erdős legelőin.

A birtokossági tanács minden év tavaszán döntött arról, hogy a határ mely részén legelhetnek a szarvasmarhák, a sertések és a juhok. Előfordult, hogy a közbirtokosság vezető testülete azt is meghatározta, hogy mely határrészen hány marhát járathatnak a pásztorok.

Általában a közbirtokosság elnökére várt az a feladat, hogy a jelentkezők közül kiválassza a birtokosság pásztorait, és egy legeltetési szezonra egyezséget kössön velük. A nagyobb közbirtokosságoknak legtöbbször volt *tehénpásztor*,

*tinópásztor*a, *sertéspásztor*a. A juhok pásztorait, a *majorokat* vagy *bácsokat* a juhtartó esztenatársaságok, cimboraságok fogadták, de az esztenáknak a közbirtokosság biztosított helyet.

A marhacsordákba, *sertésseregekbe* jogaik száma alapján hajthatták ki a birtokossági gazdák állataikat. A közbirtokosság akkurátus pontossággal meghatározta, hogy egy-egy *jógra* hány nagyobb és hány kisebb állatot lehet pásztor elé hajtani. A birtokossági tag *jógon* felüli marhája, sertése, illetve a *jóggal* nem rendelkező falubeli személyek állata akkor legelhetett a közbirtokosság legelőjén, ha gazdája *fűbért* fizetett utána.

Azokban a falvakban, például Csíkszentgyörgyön és Csíkbánkfalván, ahol a 20. század első felében léteztek működő tizesek és tizesközbirtokosságok, az állatlegeltetés szervezésének feladata megoszlott a „nagy” közbirtokosság és a tizesközbirtokosságok között. A „nagy” közbirtokosság fogadta a havasi pásztorot, szervezte a havasi csordát. Ugyancsak a „nagy” közbirtokosság havasi legelőin kaptak helyet a tizesenként szerveződő juhtartó esztenák. A tizesközbirtokosságok tizesenként fogadtak tehénpásztorot, sertéspásztorot. Tizesenként jöttek létre a belső határban legelő, hazajáró tehéncsordák és sertésseregek.

Azokban a falvakban, ahol nem jöttek létre tizesközbirtokosságok, a „nagy” közbirtokosság végezte a bikatartást és a kantartást. Csíkszentgyörgyön és Csíkbánkfalván, korábbi hagyomány folytatásaként a 20. század első felében is a tizesközbirtokosságok feladata maradt az apaállat-tartás.

A közbirtokosságok átvállalt faluközösségi feladatai

A 20. század első felében a nagy közbirtokosságok magukra vállaltak sok olyan tennivalót is, amelyet korábban a faluközösségek, a falusi elöljáróságok végeztek. Ezek a feladatok bizonyára azért kerültek a közbirtokosságok teendői közé, mert ott nagyobb esély mutatkozott arra, hogy anyagi háttérük biztosítva legyen.

Évszázadokon át a faluközösségi elöljáróság irányította a nyomásos gazdálkodást, a *vetéshatár* művelésének rendtartását. A 20. század elején bizonyos helységekben, például Korondon,¹⁷ a megalakuló közbirtokosságok vették át ezt a termelészervező, határrendtartó, határfelügyelő feladatot.

Rendszerint a birtokossági tanács ülésain jelölték meg azokat a koraőszi napokat, amikor az *őszhatár beszabadult*, vagyis, amikortól a távoli legelőkről hazahajtott marhák a vetéshatár területén is járhattak. A birtokossági tanács határozta meg azt az időpontot is, amikor a gazdák elkezdheték szedni a tavaszi nyomásban termelt kukoricát, a *törökbúzát*.

A közbirtokossági tanács december, január táján *határbíró*t és *határpásztor*okat választott. A határpásztorok tavasztól késő őszig őrizték a vetést és a termést a tolvajoktól, a tilosban legeltetőktől és más kártevőktől. Vigyáztak a szántóhatár rendjére. A közbirtokosság alkalmazottainak számítottak, de bérüket, a korábbi faluközösségi hagyományok továbbéléseként, a gazdák terményekben adták össze.

¹⁷ BÁRTH János 2006. 16–19.

Évente sok rászoruló kért segítséget a közbirtokosságtól. Az egyik panaszkodónak a háza égett le, a másinak a csűrét vitte el a patak áradása. Ismét másinak a fia megnősült, új életet akart kezdeni önálló házban, de nem volt boronafája. Akadt, akit betegség, állatdögvész sodort a tönk szélére. A kérelmeket a közbirtokossági tanács vagy a közgyűlés elbírálta. Ha csak tudott, a közbirtokosság segített. Legtöbbször fát kaptak a rászoruló kérelmezők.

A közbirtokosság által támogatott intézmények, szervezetek sorában fontos helyet foglalt el a helyi egyház. A templom, a templomkerítés, a plébánia, a kántorház, a harangozóház, az egyházi iskola, a temetőkerítés, a kálvária javítása, felújítása jobbára a közbirtokosságra várt. A községi iskolák és más kulturális intézmények, a legkülönbözőbb gazdasági és kulturális egyesületek, az amatőr művészeti csoportok is nehezen működtek a közbirtokosság anyagi támogatása nélkül. A feladatátvállalás szinte végletes példáját nyújtotta Székelyszentlélek közbirtokossága, amikor 1928-ban elvállalta, hogy az iskolaszolga rendszeres fizetését biztosítja.¹⁸

* * *

A fentebb leírtak tanúsága szerint a közbirtokosságok a 20. század első felében a székely élet fontos tartozékai, mentsvárai lettek. 1949. évi erőszakos állami fölszámolásukkal hatalmas úr keletkezett. Bizonyára hiányuk miatt vesztett kárba a 20. század közepétől a hajdani „rendtartó székely falu”¹⁹ minden maradék hagyománya.

IRODALOM

BÁRTH János

- 2001 Varság, a székely tanyaközség. Kecskemét
- 2006 A korondi közbirtokosság három évtizede (1904–1933). Libelli Transsilvanici 1. Kecskemét
- 2007 Az eleven székely tizes. A csíkszentgyörgyi és a csíkbánkfalvi tizesek működése a XVII–XX. században. Kecskemét
- 2008 Tizesjegyzőkönyvek a Székelyföldön. In: Történeti forrás – Néprajzi olvasat. Szerk.: *Fülemüle Ágnes-Kiss Réka*. 150–157. Budapest

GARDA Dezső

- 1998 A falutörvényről a közbirtokosságig. Gyergyóújfalu monográfiája. Csíkszereda
- 2002 A székely közbirtokosság I–II. Csíkszereda

IMREH István

- 1973 A rendtartó székely falu. Bukarest

¹⁸ CSÁL. F. 337. A székelyszentléleki közbirtokosság jkv. 132 v. – 133.

¹⁹ A „rendtartó székely falu” szállóigévé vált fogalmára, működésére: IMREH István 1973.

KÁDÁR Zsombor

1994 A Székelyföld erdészettörténete. Erdészettörténeti Közlemények XIV.
Budapest

KARDALUS János

1998 Szentegyháza közbirtokosságának rendtartásáról. In: Népelet a Kis-
Homoród mentén. Szerk: *Kardalus János*. 47–79. Szentegyháza

PETERCSÁK Tivadar

2008 A közbirtokosság. Erdő és legelőközösségek Észak-Magyarországon.
Debrecen